

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Baltramiejaus Vilento *Enchiridionas* (¹iki 1572, ²1579): Tikėjimo išpažinimas

Anotacija. Straipsnyje toliau nagrinėjamas Baltramiejaus Vilento *Enchiridionas* (VE), šįkart jo antroji dalis – „Tikėjimo išpažinimo“ malda. Aiškinamasi maldos vertimo kilmė, ji tiriama filologiniu atžvilgiu. VE paskelbtą maldą palyginus su beveik visais ankstesniais jos vertimais, nustatyta, kad ją Vilentas ne iš naujo vertė, o tik šiek tiek paredagavęs paėmė iš Martyno Mažvydo giesmyno *Giesmės krikščioniškos* II dalies (MŽG II) katekizmo, o čia ji buvo beveik be pakeitimų perkelta iš *Formos krikštymo* (MžFK). Maldos paaiškinimus, kurių nebuvo nei MžG II katekizme, nei MžFK, Vilentui teko versti pačiam arba pasinaudoti koku nors ankstesniu, dabar mums nežinomu jų vertimu.

Esminiai žodžiai: Baltramiejus Vilentas; Martynas Mažvydas; Martinas Lutheris; vertimas.

Šiuo straipsniu tęsiamas Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* (VE) filologinis tyrimas¹. Čia nagrinėjamas „Tikėjimo išpažinimas“ yra antra VE dalis, einanti po „Dešimties Dievo įsakymų“ (VE 16,14–20,4). Straipsnyje nagrinėjama lietuviško maldos teksto kilmė – ieškoma atsakymo į klausimą, iš kurio originalo ir kada malda ir jos paaiškinimai galėjo būti išversti, kaip tekstą paveikė ankstesni maldos vertimai. Kruopštus filologinis tyrimas leido kitaip, nei iki šiol, paaiškinti maldos vertimo kilmę.

Straipsniu siekiama išryškinti Mažosios Lietuvos kultūroje susidariusią svarbių krikščioniškų tekstų – pagrindinių maldų – skelbimo tradiciją naujaisiais laikais. Straipsnio pabaigoje taip pat bandoma susisteminti ankstyvuosius lietuviškus maldos vertimus Prūsijos karalystėje.

VE – tad ir tiriamosios maldos – vertimo šaltinio klausimą yra nagrinėję Friedrichas Bechtelis [7] ir Reinholdas Trautmannas. Pastarasis įrodė [12, 230], kad Vilentas remėsi 1543 m. Leipzigo leidimu. Versdamas Vilentas pasinaudojęs ir įvairiais lotyniškais bei vokiškais leidimais, o kelis kartus – ir Lutherio *Didžiuoju katekizmu*. Trautmanno nuomonės laikomasi iki šiol.

Guidas Michelinis [10, 647] teigia, kad ankstesnis, MžG II paskelbtas maldos variantas yra „pagal vokišką šaltinį suredaguotas 1547 m. tekstas“ ir dar patikslina: „Iki sakinio *Tikiu ing Dwasse Schwenta* <...> tekstas iš esmės yra perspausdintas pagal *Katekizmą*, p. 20–22. Paskutiniųjų keturių eilučių skirtumai aiškinami remiantis vokišku tekstu“ [ten pat, 3 išnaša]. Tad Michelinis nepaiso MžFK paskelbto maldos teksto ir MžG II maldos variantą tiesiogiai susieja su MžK tekstu.

1 Pirmosios VE dalies – „Dešimties Dievo įsakymų“ – tyrimą žr. DDĮ.

Maldos, paskelbtos MžFK, vertimo originalą atskleidė Christianas Stangas. 1976 metais jis paskelbė, kad „Tikrasis [MžFK] šaltinis nėra vokiškasis Kirchen Ordnungas <...>, bet atskiras skyrius apie krikštijimą leidinys, pasirodęs 1559 m.“ [11, 8]. Tai dar kartą patvirtino Pietras Umbertas Dinis 2010 metais: „tikrasis Mažvydo *Formos Chrikštymo* vertimo originalas yra ne vokiškas *Kirchenordnung* (1558), bet atskiras jo skyrius apie krikštijimą leidinys *Form der Tauff*, pasirodęs 1559 metais“ [8, 80].

Deja, rašant straipsnį, šis leidinys man buvo neprieinamas. Ir nors Christiano Stango buvo pastebėta, kad „vokiški tekstai beveik visiškai sutampa. Skirtumai beveik išimtinai apsiribojo tiksliai keleto skyrybos ženklų, ypač kablelio, vartojimu“ [11, 7], straipsnyje jis necituojamas ir jo santykis su MžFK paskelbtu maldos vertimu nenagrinėjamas.

Tiriamoji malda Vilento, kaip ir Lutherio, suskirstyta į tris dalis. Taip ji buvo skirstoma ir MžG II variante, tačiau jos dalių pavadinimai sudarė ne du sakinius kaip VE, o vieną sudėtinį. Po kiekvienos dalies VE eina jos paaiškinimas. Šių paaiškinimų ankstesniuose maldos vertimuose nebuvo. Vadinasi, jie, o greičiausiai ir skyrių pavadinimai bei antraštė, kaip teigė Trautmannas, versti iš LE leidimo.

Straipsnyje pagrečiui pateikiami VE 1579 metų vertimo ir visi ankstesni Prūsijos karalystėje pasirodę maldos tekstai. Vokiškas Leipcigo 1543 metų leidimo tekstas pateikiamas ten, kur jis laikomas VE vertimo originalu – prie maldos antraštės, jos dalių pavadinimų ir paaiškinimų. Kiekvienas maldos sakinytis nagrinėjamas filologiškai: lyginamas su ankstesniais Mažvydo bei Volfenbiutelio postilės vertimais. Siekiama nuosekliai parodyti, kaip keitėsi vertimo tekstas, ir nustatyti Vilento patirtą ankstesnių vertimų poveikį. Maldos dalių paaiškinimai pateikiami pagrečiui su LE originalu ir nurodomi pasitaikantys jų neatitikimai.

Iki VE „Tikėjimo išpažinimas“ Mažvydo raštuose buvo paskelbtas tris kartus: *Katekizmo* antroje dalyje „Dwilika fraip // fcziu weras krikfczianiu, per apafch // talus schwentofius fugulditu“ MžK 20,16–22,15; *Formoje krikštymo* MžFK 17(109),1–18(110),6 ir giesmyno II dalies pabaigoje esančiame katekizme MžG II 585,7–586,16. Be to, ši malda (nors ir ne visa) dar kartą pakartota *Enchiridiono* „Chrikštymo knygelėse“ VE I1r(63),10–I1v(64),2.

Volfenbiutelio postilėje, nurašytoje maždaug tuo metu, kai turėjo išeiti ir pirmasis VE leidimas [6, 153], šios maldos ištisos nėra, cituojamos ar atpasakojamos tik jos nuotrupos: pirmosios dalies – WP 182r,29–30; antrosios – WP 182r,30–31; WP 28v,6–8; WP 33v,22; WP 33v,22–24; trečiosios – WP 152v,28–29.

Malda „Tikėjimo išpažinimas“, arba lotyniškai „Credo“, pirmą kartą lietuviškai įrašyta knygoje *Tractatus sacerdotalis*. Kaip mano tyrėjai [9, 132] – įrašyta XVI a. pradžioje. Maldos įrašytojo šnekto ieškotina Dieveniškų – Trobų – Lazūnų ruože, o gal ir dar toliau į pietryčius [13, 71]. Jos (toliau – TSP) teksto santykis su MžK šios maldos vertimu kol kas nėra nuodugnai ištirtas². Šiame straipsnyje TSP „Tikėjimo išpažinimo“ maldos tekstas pagrečiui su VE vertimu nenurodomas.

Rašant straipsnį, pasinaudota Leipcigo universiteto skaitmenine biblioteka [1], Frankfurto prie Maino universiteto elektronine duomenų baze TITUS [2] ir Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų baze [5]. VE maldos tekstas ir MžG II atitikmenys taip pat imti iš Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje [4; 3] jau paskelbtų tekstų. Kadangi šioje bazėje dar nėra visų Mažvydo raštų, tai jų konkordancijas daugeliu atvejų atstojo Dominyko Urbo žodynas [MMRŽ].

2 J. Lebedžio ir J. Palonio straipsnyje nurodytos tik kai kurios TSP ir MžK maldų kalbos bendrybės [9, 129–131].

Wiera Chrikfczjonifchka kaipo tą // Hukinikas fheimina fawa kaip // prafcziaufey tur mo-
kinti. VE 16,14–16

Der Glaube // // Wie ein Hausuater den // felbigen feinem Gefinde // auffs einfeltigest für= //
halten fol. LE 34,6–10

Sanarei trijs Wieros MžG II 585,7

MžFK atitikmens nėra.

II. Antra Dalis Cate= // chifmufa. Dwilika fraip // fcziu weras krikfczianiu, per apafch // talus fchwentofius fugul-
ditu. MžK 20,16–19

Maldos pavadinimas VE neturi tikslų atitikmenų ankstesniuose vertimuose. Jį Vilentas greičiausiai išvertė iš LE, tačiau versdamas pridėjo epitetą *krikščioniška*, kurio nėra originale. Tai galėtų būti MžK poveikis (jame yra epitetas *krikščionių*).

Pirmas Sanaris / apie // Sutwerima. VE 16,17–18

Der Erste Artickel // // Von der Schöpfing. LE 34,11–12

Pirmas Sanarijs ape // Sutwerima. MžG II 585,8–9

MžFK atitikmens nėra.

j. Pirmas fraipftis // weras. MžK 21,1–2

Skyriaus pavadinimą Vilentas taip pat greičiausiai išvertė iš LE. Jo vertimas visiškai atitinka MžG II paskelbtąjį, šiek tiek skiriasi tik rašyba (kirčiuotų ilgų galūnės *i* ir *ie* perteikimu). Palyginti su MžK vertimu, MžG II skyriui pavadinti vietoj termino *straipstis* pavartota *sqnarjys*.

Kaip vokiečių *Schöpfung* atitikmuo pasirinktas Mažvydo vartotas ir Vilentui, tikriausiai, žinomas skolinys *sutvėrimas* (MMRŽ 356), o ne artimesnis atitikmuo *padarymas* arba bent *sukūrimas*.

Tikiu ing Diewa Tiewa wiffa= // galintighi Daritoghi Dangaus ir // Szemes. VE 16,19–21

Tiki ing Diewa Tiewa wiffagalintighi da= // ritoghi dangaus ir femes? VE 11(63),10–11

TJkiu ing Diewa Tiewa wiffa= // galint[i]ghi daritoghi dangaus // ir femes. MžG II 585,10–12

N. Bau tiki ing Diewa Tewa // wiffagalintighi / Daritoghi dan= // gaus ir femes? MžFK 109,1–3

Tikiu ygi Diewa tewa wyfagalintigi, fu- // twertagi dągaus ir žemes MžK 21,3–4

Tikiu ing Dewu tewų wifsagalin=// tį darritaghį dangaus ir femes, WP 1821,29–30

Vertimas visiškai atitinka MžG II vertimą (tik pagal vokišką originalą *Darytojį Dangaus ir Žemės* rašoma didžiosiomis raidėmis) ir beveik nesiskiria nuo MžFK vertimo (tik kitaip perteiktas garsas [e] ir klausiamasis sakinys pakeistas konstatuojamuoju). Beveik nesiskiria ir WP vertimas.

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 17,1–2

Was ift das? Antwort. LE 35,3

Tikiu / iog Diawas futwere mane draugie // fu wiffa[i]s futwerimais / man kūna ir dufche a= //
kys / aufys ir wiffus sanarius / ifchminti / ir wif= // fus humus dawe / bey dabar mane ifchlai-
ka / // Priegtam rubais batais / walgimu gierimu / // namais / dwaru / moterimi ir waikais /
lauku / // pekumi / ir wiffu lobiu fu wiffais priwalimais / // ir penukfchlu fchio kuna ir fiwata
mane ant // košnos dienos dauxingai apweifd / Nug wif= // fokiu pawoyumu apgin / ir nūg
wiffa pikta ap= // ferkt ir apfaugo. Atatai wifš dara ifch tikròs // Tiewifchkòs ir Deiwifchkòs
gieribes ir miela= // fchirdiftes be wiffokiu mana vßflußimu ir wer= // tištu / Vß tatai afch efmi
kaltas iem dekawoti // ir fchlowinti / ir iem vß tai flußiti ir paklufnas // buti. A tatai jra tikroghi
tiefa. VE 17,3–18

Ich gleube / das mich Got // gefchaffen hat / fampft allen // Creaturn / Mir Leib vñd Seel // Augen /
Ohren vnd alle Ge= // lieder / Vernunft / vnd alle // Sinne / gegeben hat / vnd // noch erhellt.

Dazu Kleider vnd Schuch / // Effen vnd Trincken / Haus // und Hofe / Weib vnd Kind / // Acker / Vihe vnd alle Güter // mit aller Notdurfft vnd Na= // rung des Leibes vnd Lebens // reichlich vnd teglich verfor= // get / wider alle fehrigkeit be= // schirmet / vnd für allem vbel // behütet vnd bewaret.

Und das alles aus lauter // Veterlicher / Göttlicher Gü= // te vnd Barmhertzigkeit / on // alle mein verdienft vnd wir= // digkeit.

Des alles ich jm zu dan= // cken vnd zu loben / vnd dafür // zu dienen vnd gehorfam // zu fein / schuldig bin // // Das ift gewis= // lich war. LE 35,4–36,15

Vilento vertimas remiasi LE tekstu. Tik pirmojo sakinio pabaigoje Vilento turbūt dėl aiškumo įterpta *mane*. Antrame sakinyje įterpta *šio* (*kūno ir žyvato*), dar kartą įterptas įvardis *mane*. Ketvirtame – įterptas veiksmažodis *daro*. Dėl šio neatitikimo Trautmannas nurodo lotynišką „Pi“ originalą, kuriuo galėjo pasinaudoti Vilentas: *facit autem haec omnia* [12, 473]. Penktame sakinyje neįterptas pakitusį veiksmažodžio valdymą rodantis įvardis *ji*. Šešto sakinio pradžioje, siekiant teksto rišlumo, pridėtas žodelis *o*, originalo būdvardis su priklausomu prieveiksniu išverstas daiktavardžiu su priklausomu būdvardžiu. Žodžių tvarka daugmaž atitinka originalą, tik paskutiniame sakinyje tarinys atkeltas į priekį, po papildinio ir veiksnio.

Antras Sanaris / Apie // atpirkima. VE 17,19–20

Der Ander Artickel // Von der Erlöfung. LE 37,1–2

Antras Sanarijs ap[e] // Atpirkima. MŽG II 585,13–14

MŽFK atitikmens nėra.

ij. Antras MŽK 21,5

Skyriaus pavadinimas greičiausiai verstas iš LE. Tekstas sutampa su MŽG II paskelbtuoju (tik kaip originale iš vieno sakinio padaryti du). MŽFK skyrių pavadinimų nėra.

Ir ing Jefu Chriftu Sunu jo wie= // natighy Pona mufu. VE 17,21–22

Tiki ing Iefu Chriftu Sunu jo wienati= // ghi Pona mufu / VE I1r(63),13–14

IR ing Jefu Chriftu Sunu ijo // wienatighi / Pona mufu. MŽG II 585,15–16

N. Bau tiki ing Jhefu Chri= // ftu Sunu io wienatighi / Pona // mufu. MŽFK 109,5–7

Ir ygi Iefu Chriftu funu ia wenatigi, pa- // na mufu. MŽK 21,6–7

Jr ing Jefu // Chu funu ia wenatighi WP 1821,30–31

Vilento tekstas atitinka MŽG II paskelbtąjį, skiriasi tik rašyba (<ij> pakeista <j>, o istoriškai ilgas nekirčiuotas [i] žymimas ne <i>, bet <y> raide). O šis sutampa su MŽFK pateiktuoju (tik <j> pakeista <ij>). Kartojamas MŽK vertimas, tik prielinksnis *igi* pakeistas *ing*. Vilentas seka Mažvydu ir įvardžio bei būdvardžio kilmininką vartoja po pažymimojo žodžio (*sūnu jo vienatijj*), nors vokiškame LE tekste žodžių tvarka priešinga (*seinen einigen Sohn*). Nedaug skiriasi ir WP pateiktas vertimas, tik jam trūksta paskutinės frazės.

Kurs praffideja // nūg Dwaffes schwentofes / gime ifch // Marias pannas cziftos. VE 17,22–18,2
kurs praffideja nūg Dwaf= // fes schwentofes gime ifch Marias Pannas czi= // ftos. VE I1r(63),
14–16

Kurs // praffideia nūgi Dwaffes schwen= // tofes / gime ifch Marias Pannas // cziftos. MŽG II 585,16–586,2

Kurs praffideja nūgi // Dwaffes Schwentofes / gime // ifch Marias Pannos cziftos. MŽFK 109,7–9

ij. Tretes straipftis // Kurfai prafideiafe ifch dwafes schwenta- // fes, gimes ifch Marias mergas cziftas, MŽK 21, 8–10
kurfai pra=// fideijens <←pra=fideijo> est ifch Dwafias f; gime ifch Ma=// rias cziftas Mergas WP 28v,6–8

Vilento tekstas nuo MŽG II paskelbtojo skiriasi trumposios prielinksnio formos vartojimu (*nuog* vietoj *nuogi*), [i] žymėjimu ne <i>, o <j> ir didžiosios raidės nerašymu (*panos* vietoj *Panos*; šiuo atveju, atrodo, klaidingai). Pastarasis tekstas mažai skiriasi nuo MŽFK pateiktojo: <j> pakeista <ij>, *Panos* pakeista *Panas*, ir *šventoses* rašoma mažąja raide. Tačiau MŽFK vertimą galėjo paveikti ankstesniojo vertimo daiktavardinių frazių žodžių tvarka: *Dvasės Šventoses* (plg. MŽK *dvasės šventoses*) ir *heiligen Geist, Marias Panos* (plg. MŽK *Marias mergas*) ir *Jungfrauen Maria*.

Trautmanno dėmesį patraukė epitetas *čystos* VE vertime, kurio atitikmens LE tekste nėra; jis ieškojo jam atitikmens vokiškuose katekizmuose ir rado tik keliose vaikams skirtose maldaknygėse – pavyzdžiui, Andreo Osiandro 1531 m. *Nürnbergger Kinderpredigten* [12, 473–474]. Šis epitetas yra visuose lietuviškuose maldos vertimuose (net MŽK), jį galima laikyti tradicinio maldos teksto dalimi.

Kenteia po // Ponsku Pilotu / nukrišawotas / nu= // mirʹAis ir pakaftas. VE 18,2–4
 Kenteja po Ponsku Pilotu / nukrišawotas / // numires ir pakaftas / VE 11r(63),16–17
 Kenteia po Ponsku Pilotu // nūkrišawotas / nūmires ir paka= // ftas. MŽG II 586,2–4
 Kenteia po Ponsku Pilotu / nū= // krišawotas / nūmires ir paka= // ftas. MŽFK 109,10–12
 iijj. Kietwirtas. Kientheia pa Ponskuiu Pilotu, nokrišʹa- // watas, nomires ir pakaftas. MŽK 21,11–13

Vilento vertimas atitinka MŽG II (tik skiriasi asmenvardžio *Pilotu* (< *Pilatu*) tarimas ir rašyba, atitaisyta priešdėlio *nu-* rašyba (< *nuo-*), pažymėta nosinė žodyje *numires*, pakeistos <s> raidės) ir MŽFK (tik *Pilotu* pakeistas *Pilatu*) tekstus, tik ištaisyti Mažvydo neteisingai atkurti priešdėliai.

Nūšenge peklo= // fna / Treczie diena kelefī ifch nūmiru= // fiu. VE 18,4–6
 Nūšenge peklofna. Trecze die= // na kielefī ifch nūmirufiu. MŽG II 586,4–5
 Nūšenge peklofna. Trecze // diena kielefī ifch nūmirufu. MŽFK 109,12–13
 v. Penktas ftraipftis // Nofʹeggie ig peklas, trete diena ifch nomi[,] // rufiuu kieliefe MŽK 21, 14–16
 Wel kaipagi kieles ifch numirufiūių WP 33v,22

Vilento vertimas atitinka MŽG II (šį kartą nepataisyta priešdėlio *nu-* rašyba, skiriasi nekirčiuoto istoriškai ilgo galūnės [e] (<e> pakeista <ie>) ir kirčiuoto [ē] perteikimas (<ie> pakeista <e>)) ir MŽFK (tik ištaisyta žodžio *peklosna* rašyba ir žodžio *nuomirusiū* galūnėje pažymėtas priebalsio minkštumas) tekstus.

Vfchšenge ant Dangaus / Sæd ant defchines Diewa Tiewa wiffa= // galinczoya. VE 18,6–8
 Vfchßen= // ge ant dangaus. Sæd po defchines // Diewa Tiewa wiffagalinczoiija. MŽG II 586,5–7
 Vfch+ // šenge ant dangaus. Sæd po // defchines Diewa Tewa wiffa= // galintzoya. MŽFK 109,13–17
 vj. Scheftas // Vfchʹʒ[ē]gie ant dangaus fʹad padefchines // nes Diewa tewa wyfʹa galinczoiia MŽK 21,17–22,1
 uš= // šenge dangū mufū del apteifinima // Rom 4. WP 33v,22–24

Vilento vertimas nuo MŽG II pateiktojo skiriasi prielinksniu: *Sæd po dešinēs* pakeista *Sæd ant dešinēs*, kitaip perteikiamas garsas [i]: <ij> pakeista <j>. Šis tekstas nuo MŽFK pateiktojo skiriasi [ē] perteikimu ir žodžio *visagalinczoiija* rašyba (kitaip perteikiama afrikata ir [i]).

Vilentas iš MŽK perėmė priedėlį *Tēvo*, kurio atitikmens vokiškame LE tekste nėra. Kaip matyti, šis priedėlis yra visuose lietuviškuose maldos vertimuose. Jo kilmę lietuviškuose poteriuose yra paaiškinęs Zinkevičius [13, 26–29].

Jfch tʹAis ateis fuditu giwu // ir nūmirufiu. VE 18,8–9
 Ifch tʹAis ateis fuditu giwu ir nūmi= // rufiu. MŽG II 586,8–9
 Jfch tʹAis ateis fuditu // giwu ir nūmirufiu? MŽFK 109,17–18
 vij. Sekmas. // Ifch tē ateis fuditu giwu ir numirufiu. Mž 22,2–3

Vilento tekstas visai nesiskiria nuo MŽG II ir MŽFK pateiktojo. Kartojamas Mažvydo vertimas, tik atsisakyta dalyvio įvardžiutinės formos. Pastarasis vertimas iš MŽK perėmė siekinio vartojimą ir prieveiksmio formą *tē*, tačiau neteisingai atkūrė priešdėlį *nu-* ir atsisakė įvardžiutinės dalyvio formos.

Kas per tatai iffimauose? Atfakimas. (VE 18,10)
 Was ift das? Antwort. LE 38,9

Tikiu iog Iefus Chriftus tikras Diemas // ifch Tiewa pirm amšū gimes / ir tikras taipaiieg // šmogus gimes ifch Marias Pannas / jra // Wiefchpatis mana / kursai mane prašuwufi ir // praškandinta šmogu atpirka / ir ifchiefchkoia / ir // nūg wiffū grieku nūg Smerties / ir nūg ma= // cies Welna / ifchwadawa / ne auxu alba fida= // bru / bet fawa schwentu ir brangūyu Krauyu //

ir fawa nekaltu kenteghimu ir Smertimi / Jdant // efch jò paties buczią / ir jó Karalifto po yù giwen= // czia / ir iem flušiczią / amšinoie teifibeie / nekal= // tibeie ir ifchganime / taipo kaip ghñs kelefe ifch= // numirufu / giwen ir reda amšinai. Atatai jra tikroghi tiefa. VE 18,11–19,3

Ich gleube / Das Jhefus // Christus warhafftiger Gott // vom Vater inn ewigkeit ge= // born, vnd auch warhafftiger // Mensch / von der Jungfraw= // en Maria geborn / feñ mein // HERR / der mich verlornen // vnd verdampfen Menschen // erlöset hat / erworben / gewon= // nen / vnd von allen funden // vom Tod und vō der gewalt // des Teuffels. Nicht mit Golt // odder Silber / Sondern mit // feinem heiligen thewrē Blut // vnd mit feinem vnschuldigen // Leiden vnd fterben. Auff das // ich fein eigen feñ / vnd in fei= // nem Reich vnter jm lebe / Vnd jm diene in ewiger Ge= // rechtigkeit / vnschuld vnd fe= // ligkeit / Gleich wie er ift auff= // erfanden vom Tode / Lebet // vnd Regieret in ewigkeit / Das ift gewislich war. LE 38,10–39,16

Versta iš LE teksto. Yra tik keletas netikslumų: *per amžiu* (orig. *in ewigkeit*), *išieškojo* (orig. *erworben, gewonnen*). Žodžių tvarka daugmaž atitinka originalą, tik pirmojo sakinio daiktavardinių frazių *Marijos Panos* ir *Viešpatis mano* pažyminys sukeistas vietomis su pažymimuoju žodžiu.

Treczas Sanaris / apie // apšchwentima. VE 19,4–5
Der Dritte Artickel // Von der Heiligung. LE 39,17–18
Treczes Sanaris ape // Apšchwentima. MžG II 586,10–11
MžFK atitkmens nėra.
MžK atitkmens nėra.

Skyriaus pavadinimą Vilentas greičiausiai išvertė iš LE.

Tikiu ing Dwaffe schwenta / VE 19,6
Tiki ing Dwaffe schwenta / VE 11r(63),19
Tjkiu ing Dwaffe Schwenta. MžG II 586,12
N. Bau tiki ing Dwaffe // Schwenta / MžFK 110,1–2
Ašchmas fraipftis // Tikiu ingi dwafē schwentage. MžK 22,4–5

Vilento, palyginti su MžG II, kitaip užrašytas žodis *Tikiu* (< *Tjkiu*). Pastarasis tekstas nuo MžFK pateiktojo skiriasi tik sakinio funkcinė rūšimi. Sutrumpinta prielinksnio lytis ir atsakyta būdvardžio įvardžiuotinės formos.

schwenta Chrikfczonifchka Bašni= // cze / Draugifte schwentuju. VE 19,7–8
Schwenta // Chrikfczonifchka Bašnicze / draugifte Schwen= // tuju / VE 11r(63),19–21
Schwenta chrikfczonifka Ba= // šnicze / Draugifte Schwentuii / MžG II 586,13–14
Schwenta Chrik= // fczonifka Bašnitze. Draugifte // Schwentuii / MžFK 110,2–4
ix. Dewintas fraipftis. // Tikiu furynkimu schwentu krikfczianiu, // schwentuii draugifte. MžK 22,6–8

Vilento tekste, palyginti su MžG II, skiriasi tik žodžių rašymas didžiosiomis raidėmis. Pastarasis tekstas nuo MžFK pateiktojo skiriasi kitokiu afrikatos perteikimu ir žodžio *Krikščionišką* rašymu didžiąja raide.

Atlei= // dima ghrieku. VE 19,8–9
Atleidima ghrieku / VE 11v(64)1
Atleidima ghrek[u]. MžG II 586,15
Atleidima ghre= // ku. MžFK 110,4–5
x. Defchintas. // Tikiu greku atleidima. MžK 22,9–10

Palyginti su MžG II, Vilento kitaip perteiktas garsas [ę]. Pastarasis tekstas niekuo nesiskiria nuo MžFK pateiktojo. Mažvydo vertimas pertvarkytas pagal vokišką originalą: atsakyta veiksmažodžio, pakeista žodžių tvarka.

Kuna priekelima. VE 19,9

Kuna priekelima / VE IIV(64),1

Kuna priekeli= // ma. MŽG II 586,15–16

Kuna priekelima. MŽFK 110,5

xj. Liekas straipftis. // Tikiu kuna ifch nomirufioiu kielima. MŽK 22,11–12

Tikiu kuna ifch numirufu // prikelima, WP 152v,28–29

Vilento tekstas niekuo nesiskiria nuo MŽG II ir MŽFK pateiktųjų, net nepataisyta žodžio *priekelimą* rašyba.

Ir // amßina ßiwata / Amen. VE 19,9–10

Ir // amßina ßiwata? VE IIV(64),1–2

Ir amßina ßiwata / Amen. MŽG II 586,16

Ir amßi= // na ßiwata. MŽFK 110,5–6

xij. Antras liekas // ftraipftis. // Tikiu pafmertes amßi[n]a žiwata Amen. MŽK 22,13–15

Vilento vertimas visiškai atitinka MŽG II ir MŽFK pateiktuosius. Pastarasis vertimas nuo MŽK pateiktojo skiriasi ne tik veiksmoždžio pakartojimu, bet ir laiko aplinkybe *po smerties*. Be to, katekizme malda baigiama skoliniu *amen*.

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 19,11

Was ift das? Antwort. LE 40,9

Tikiu / iog ne ifch fawa prota ney ifch ftipri= // bes fawa / ingi Iefu Chriftu / Wiefchpati mana // tikieti / alba iop ateiti galiu. Bet Dwaffia // fchwenta per Euangelie pawadina / mane dowas= // nomis fawa apfchwiete / ir tikrô wierô pafchwen= // te ir palaikie. Taip kaipo // wiffa Chrikfczionifte // ant ßemes wadin / furenk / apfchwietcz / pafchwen= // tin / ir prieg // Jefaus Chriftaus tikrô ir wienô // Wiero palaika. Kurio Chrikfczionifte / ghis // man ir wiffiemus tikintiemus koßn^k dien^k wif= // fus ghriekus dauxingai atleidz / ir fudnô dienô // mane ir wiffus numirufius prikels / ir man fu // wiffais tikinczeifeis ingi Chriftu dus amßina // ßiwata. Atatai jra tikroghi tiefa. VE 19,12–20,4)

Jch gleube / Das ich nicht // aus eigener Vernunft noch // krafft / an Jhefum Chrift // meinen HERRN gleuben // oder zu jm komen kann / Son= // dern der Heilige Geift hat // mich durchs Euangelium be= // ruffen / mit feinen Gaben // erleuchtet / im rechten Glau= // ben geheiligt vnd erhalten. // Gleich wie er die gantze Chri+ // ftenheit auff Erden berufft // famlet / erleuchtet / heiligt vñ bej Jhefu Chrifto erhelt // im rechten einigen Glauben. // In welcher Chriftenheit / er // mir vnd allen Gleubigen teg= // lich alle funde reichlich ver= // gibt. Vnd am jüngften ta= // ge mich vñ alle Todten auff= // erwecken wird / Vnd mir / fampt allen Gleubigen inn // Chrifto / ein ewiges Leben ge+ // ben wird / Das ift ge+ // wislich war. LE 40,10–41,19

Vilentas vertė iš LE teksto, neatitinka tik smulkmenos. Pirmajame lietuviškame sakinyje pakartotas savybinis kilmininkas *savo*, kurio atitikmens nėra vokiškame tekste. Trečio sakinio pabaigoje įterptas jungtukas *ir: tikro ir vieno viero*. Trautmanno nuomone, versdamas šią vietą, Vilentas pasinaudojo lotynišku „Pi“ vertimu: „in uera ac unica fide“ [12, 474].

Nuosekliai palyginus VE paskelbtą „Tikėjimo išpažinimo“ maldos tekstą su visais anksčiau Prūsijos karalystėje išėjusiais šios maldos variantais, aiškiai matyti, kad jis remiasi MžFK esančiu maldos vertimu, o šis išverstas iš krikštijimui skirto leidinio *Form der Tauff*, išėjusio 1559 metais. Maldos antraštė, skirstymas į skyrius ir jų pavadinimai, taip pat skyrių paaiškinimai, kaip dar prieš gerą šimtmetį rašė Trautmannas [12, 230], atitinka vokišką Lutherio *Enchiridion* 1543 m. Leipzigo leidimo tekstą.

Vilento paskelbtas „Tikėjimo išpažinimo“ tekstas nuo MžG II pateiktojo skiriasi tik redakciniais dalykais: prielinksniu (*po > ant*), prielinksnio forma (*nuog < nuogi*), garsų [e] ir [i] žymėjimu, žodžių rašymu didžiąja raide, kartais pataisyta priešdėlių rašyba. Tai smulkmenos, kurios leidžia abu variantus laikyti vienu ir tuo pačiu, Vilento kiek pageduotu, tekstu. Palyginęs abu tekstus, Zinkevičius padarė išvadą: VE poteriai „tik vienu kitu rašybos mažmožiu skiriasi nuo poterių Mažvydo giesmyne, kurį, kaip minėta, Vilentas išleido ir, matyt, iš ten poterius persirašė“ [13, 133].

Tačiau MžG II tekstas nuo pateiktojo MžFK skiriasi ne ką daugiau. Visų pirma afrikatos [č] perteikimu (<tʃ> keista <cʒ>), balsio [e] rašyba (<e> keista <ie>), priebalsio [i] perteikimu (<y> keista <ij>, jeigu tai ne skirtingo perskaitymo dalykas), žodžių rašymu didžiąja raide, vardo *Pilotas*, (su <o> vietoj <a>), skolinio formos *Panos* (su <a> vietoj <o>) rašymu. Tai tik redakciniai taisymai. Pastaraisiais dviem (vardo *Pilotas* ir formos *Panos*) atvejais Vilentas atstatė MžFK rašybą, tačiau negalima teigti, kad į *Enchiridioną* Vilentas būtų tiesiogiai perkėlęs MžFK tekstą: yra atvejų, kai VE tekstas sutampa su MžG II tekstu ir skiriasi nuo MžFK teksto arba skiriasi nuo abiejų – MžG II ir MžFK – variantų. Todėl Zinkevičiaus išvadą reikia kiek patikslinti: Vilentas maldą greičiausiai persirašė ne iš giesmyno, o iš Mažvydo „Formos krikštymo“. Šiaip ar taip, visi trys maldos variantai laikytini vienu ir tuo pačiu vertimu, o pirmą kartą jis paskelbtas 1559 metais.

Trautmanno išvadą dėl VE originalo taip pat reikia papildyti: Vilento vertė ne tik iš LE, bet pasinaudojo ir MžFK, iš kurios paėmė bent jau „Tikėjimo išpažinimo“ tekstą.

Taigi, Mažosios Lietuvos lietuviškuose raštuose iki VE paskelbti du „Tikėjimo išpažinimo“ vertimai (neskaičiuojant WP esančių šios maldos trupinių): MžK (1547) ir MžFK (1559). VE paskelbtas šiek tiek pageduotas jos antrojo vertimo trečias variantas (pirmasis – 1559 m. MžFK, antrasis – 1570 m. MžG II).

SANTRUMPOS

DDĮ – JUDŽENTIS, Artūras. Baltramiejaus Vilento *Enchiridionas* (¹iki 1572, ²1579): dešimt Dievo įsakymų. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2020, t. 9, p. 13–34. ISSN 1648-9772.

LE – LUTHERIS, Martynas. *Enchiridionas* (žr. 1 šaltinį).

MžG II – MAŽVYDAS, Martynas, VILENTAS, Baltramiejus. *Giesmės krikščioniškos*. D. 2 (žr. 3 šaltinį).

MžK – MAŽVYDAS, Martynas. *Katekizmas* (žr. 2 šaltinį).

VE – VILENTAS, Baltramiejus. *Enchiridionas* (žr. 4 šaltinį).

WP – *Volfenbiutelio postilė* (žr. 5 šaltinį).

ŠALTINIAI

1. *Enchiridion der kleine Catechismus: fur die gemeine Pfarherr vnd Prediger. D. Mart. Luther. Leipzig.* [Kn. gale:] Gedruckt zu Leipzig durch Valentin Babst in der Ritterstraffen. M. D. XLIII. Interneto prieiga: https://histbest.ub.uni-leipzig.de/receive/UBLHistBestCBU_cbu_00000560.
2. MAŽVYDAS, Martynas. *Cat. Catechismus*. On the basis of the original edition prepared for the SLIE-KKAS Project by Diego Ardoino, Jolanta Gelumbeckaitė, Frankfurt a/M 2013, 2015; TITUS version by Jost Gippert, Frankfurt a/M, 5.12.2013 / 6.5.2015. Interneto prieiga: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/mazvkat/mazvkt.htm>.
3. MAŽVYDAS, Martynas, VILENTAS, Baltramiejus. *Giesmės krikščioniškos*. 1570. Originalo saugojimo vieta nežinoma. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė, dr. Mindaugas Šinkūnas; konkordancijas rengė dr. Ona Aleknavičienė, dr. Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius. Recenzentai: dr. Liucija Citavičiūtė, habil. dr. Christiane Schiller. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2020. Rėmė: Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija (sutarties Nr. LRVK-124/20/SK-16). ISBN 978-609-411-269-0. Interneto prieiga: <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=86>.
4. VILENTAS, Baltramiejus. *Enchiridionas*. 1579. Originalas saugomas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajam valstybiniame archyve Berlyne. Signatūra: XX. HA, StUB Kgb. 54. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė; konkordancijas rengė dr. Ona Aleknavičienė, dr. Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius. Recenzentai: dr. Liucija Citavičiūtė, habil. dr. Christiane Schiller. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2020. Rėmė: Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija (sutarties Nr. LRVK-124/20/SK-16). ISBN 978-609-411-268-3. Interneto prieiga: <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=87>.
5. *Volfenbiutelio postilė*. 1673. Originalas saugomas Hercogo Augusto bibliotekoje Wolfenbüttelyje. Signatūra: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė; konkordancijas rengė habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė, Vytautas Zinkevičius. Recenzentai: doc. dr. Sigitas Narbutas, dr. Mindaugas Strockis. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2007–2008. Rėmė: Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. ISBN 978-609-411-008-5. Interneto prieiga: <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=88>.

LITERATŪRA

6. ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Pirmasis Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* leidimas: *terminus ad quem* – 1572-iejį. *Archivum Lithuanicum*, 2009, t. 11, p. 121–158. ISSN 1392-737X.
7. BECHTEL, Friedrich. Einleitung. In: *Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts herausgegeben von Adalbert Bezzenberger*. Göttingen: Robert Peppmüller, 1882, H. 3, Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften, p. FI–CXLI.
8. DINI, Pietro Umberto. Martyno Mažvydo *Formos Chrikštymo* (1559) vertimo originalas – *Form der Tauff* (1559). *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 71–82. ISSN 1392-737X.
9. LEBEDYS, Jurgis, PALIONIS, Jonas. Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1964, t. 3, p. 109–135.
10. MICHELINI, Guido. *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 731 p. ISBN 5-420-01449-1.
11. STANG, Christian. Dėl M. Mažvydo „Formos Chrikštima“ šaltinio. *Baltistica*, 1976, 12 (1), p. 7–8. DOI: <https://doi.org/10.15388/baltistica.12.1.1878>.
12. TRAUTMANN, Reinhold. Die Quellen der drei altpreussischen Katechismen und des Enchiridions der Bartholomaeus Willent. *Altpreussische Monatsschrift*, 1909, Bd 46, p. 217–231, 465–479.
13. ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių poteriai*: kalbos mokslo studija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 272 p. ISBN 5-420-01464-5.

ARTŪRAS JUDŽENTIS

The *Enchiridion* of Baltramiejus Vilentas (before 1572, 1579): the Creed

Summary

This paper looks at the origins of the Creed in the *Enchiridion* by Baltramiejus Vilentas; the prayer is examined both philologically and linguistically. The author comes to the following conclusions.

The text of the Creed published in the *Enchiridion* is based on the translation of this prayer in Mažvydas' *Forma krikštymo* (*The Rites for Baptism*), which was translated from *Form der Tauff*, a publication on Baptism published in 1559. The title of the prayer, division into sections, their titles, and commentaries on the sections, as noted by Trautmann [12, 230] almost a century ago, correspond to the German text of the 1543 Leipzig edition of Luther's *Enchiridion*.

The text of the Creed published by Vilentas has only editorial differences from that offered in the second part of Mažvydas' *Giesmės krikščioniškos* (*Christian Hymns*). Having compared the two, Zinkevičius concluded that prayers in Vilentas' *Enchiridion* "differ only by one or two small writing details from the prayers in Mažvydas' hymnal, which, as already mentioned, Vilentas had published, and from which he, apparently, had copied the prayers" [13, 133].

However, as the text of the second part of Mažvydas' *Giesmės krikščioniškos* also has only editorial differences from that given in his *Forma krikštymo*, Zinkevičius's conclusion needs a little correction: Vilentas, most probably, copied the prayer not from Mažvydas' hymnal, but from *Forma krikštymo*. In any case, all the three versions of the prayer should be considered one and the same translation, first published in 1559. Trautmann's conclusion in regard to the original of Vilentas' *Enchiridion* needs to be supplemented as well: Vilentas translated not only from the 1543 Leipzig edition of Luther's *Enchiridion*, but also used Mažvydas' *Forma krikštymo*, from which he took, at the very least, the text of the Creed.

Therefore, the Lithuanian-language literature of Lithuania Minor has two different translations of the Creed (not counting traces of this prayer in Wolfenbüttel's *Postilla* published before Vilentas' *Enchiridion*: Mažvydas' *Katekizmas* (*Catechism*, 1547) and *Forma krikštymo* (1559). Vilentas published a somewhat-edited third version of its second translation (the first one appeared in 1559 in Mažvydas' *Forma krikštymo*; and the second, in 1570, the second part of Mažvydas' *Giesmės krikščioniškos*).

Keywords: Baltramiejus Vilentas; Martynas Mažvydas; Martin Luther; translation.

Įteikta 2021 m. liepą